

Төлешова А.Ә¹, Абаева Г.А¹

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті
(Алматы, Қазақстан)

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БАЛАЛАРҒА ЕРТЕ КӨМЕК КӨРСЕТУДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МЕН ҰЙЫМДАСЫРУ МОДЕЛІН ЗЕРТТЕУДЕГІ БАЛА ДАМУЫНЫҢ ОНТОГЕНЕТИКАЛЫҚ НЕГІЗІ

Аңдатпа

Арнайы білім беру сферасындағы заманауи зерттеу жұмыстары түзету педагогикалық жұмысты ерте жастан бастау өте маңызды деп санайды. Ерте жас 0 ден 3 жасқа дейінгі кезеңді қамтиды. Бұл кезең бала өміріндегі маңызды кезең болып саналады. Себебі, балалардың барлық психикалық үрдістерін дамыту мен қарқынды қалыптастыру үшін «сензитивті» кезең саналады. Балаларда бас миының икемділігі, сөйлеу тілдік және психикалық дамуды стимуляциялау мен сезімталдық пайда боады. Сензитивті кезең ерте түзетушілік дамытушылық жұмысты жүзеге асыру үшін үлкен мүмкіндіктерді береді. Белгілі болғандай, балалардағы психомоторлы функциялардың қалыптасуы мен дамуы туралы онтогенетикалық көрсеткіштер арқылы көп мәлімет алып, ол танымдық, моторлы, физикалық даму т.б туралы көп түсініктерді береді. Мақалада ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға ерте көмекті ұйымдастыру мен жүзеге асырудың моделіндегі бала дамуының онтогенетикалық негіздері қарастырылған.

Кілттік сөздер: ерте дамыту, түзету, онтогенез, сензитивті кезең.

Төлешова А.Ә¹, Абаева Г.А¹

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(Алматы, Казахстан)
akerke-91t@mail.ru

ОНТОГЕНЕТИЧЕСКАЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ РЕБЕНКА В ИССЛЕДОВАНИИ МОДЕЛИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ И ОРГАНИЗАЦИИ РАННЕЙ ПОМОЩИ ДЕТЯМ С ООП

Аннотация

Современные исследования в сфере специального образования показали, что очень важно и целесообразно начинать коррекционно - педагогическую работу с раннего возраста. Ранний возраст составляет возраст от 0 до 3-х лет. Этот период является очень важным периодом в жизни ребенка. Потому, что это время является сензитивным периодом для интенсивного формирования и развития всех психических процессов. Проявляется пластичность мозга ребенка, чувствительность и стимуляция речевого и психического развития и. др. Сензитивный период дает большие возможности для осуществления ранней коррекционно - развивающей работы. Как известно, о формировании и развитии психомоторных функций у детей судят и по онтогенетическим показателям, которое дает представление о развитии познавательного, физического, моторного, речевого и.др развития. В статье рассматриваются онтогенетические основы развития ребенка в исследовании модели осуществления и организации ранней помощи детям с ООП

Ключевые слова: раннее развитие, коррекция, онтогенез, сензитивный период.

Toleshova A.A¹, Abayeva G.A¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
(Almaty, Kazakhstan)

ONTOGENETIC FOUNDATIONS OF CHILD DEVELOPMENT IN THE STUDY OF THE MODEL OF IMPLEMENTATION AND ORGANIZATION OF EARLY CARE FOR CHILDREN WITH SEN

Annotation

Modern research in the field of special education has shown that it is very important and purposeful to start correctional and pedagogical work from an early age. The early age is from 0 to 3 years old. This period is a very important period in the life of a child. Because this time is a sensitive period for the intensive formation and development of all mental processes. The plasticity of the child's brain is manifested, sensitivity and stimulation of speech and mental development, etc. The sensitive period provides great opportunities for early correctional and developmental work. The formation and development of psychomotor functions in children are judged by ontogenetic indicators, which gives an idea of the development of cognitive, physical, motor, speech and others of development. The article discusses the ontogenetic foundations of child development in the study of the model of implementation and organization of early care for children with SEN

Keywords: early development, correction, ontogenesis, sensitive period.

Кіріспе. Көрнекті ғалым Л.С.Выгодский бірінші көмек медициналық, екінші көмек педагогикалық - психологиялық деп айтып, арнайы педагогика мен психология салдарында кешенді көмек көрсетудің, түзету және дамыту жұмыстарының ерекшеліктерін, орынбасу үрдісінің болмасын, «біріншілік, екіншілік кемістік» т.б, «дамудың жақын аймағы мен дамудың жақын аймағы» және т.б түсініктерді енгізіп, арнайы білім беру саласына үлкен үлесін қосты. Көмек ерте көрсетілсе, соншалықты тиімдірек деген қағда бар. Сондықтан ерте араласу, баланың бойындағы, дамуындағы қандай да бір бұзылыстарды ерте анықтау екіншілік, үшіншілік т.б ауытқушылықтардың алдын алып, түзету, дамыту жұмыстарын тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Ерте көмек көрсету (ерте араласу) (“early intervention”) бағдарламасының жалпы маңызды мақсаттарын атап өтуге болады. Біріншісі бала дамуындағы бұзылыстарды ерте анықтап, отбасы, қоғам жағдайында оңтайлы, қолжетімді білім алуын қамтамасыз ету болып келеді [1].

Бала дамуындағы қиындықтарды анықтаудан бастап, кешенді тексеру, бағалау, терапия бағдарламаларын жүргізу мен балабақшаға өту үрдісімен жалғастырады. Бүгінгі таңда пренатальды диагностика ерте көмек көрсетудің міндетті бағдарламасы болып келеді. Себебі, оның психологиялық салдары маңызды болып, ата - аналарды аталмыш үрдіске қосуды талап етеді. Ерте көмек көрсетудің негізгі бір мақсаттарының бірі сәби және ерте жас кезеңінен бастап балалардың ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыру бойынша жағдай жасау, кешенді көмек көрсету болып келеді.

Негізгі бөлім. Баланың өмірінің алғашқы бір жас қарқынды физикалық және психикалық даму кезеңі саналады. Ерте жастағы бала дамуының ерекшелігі мен осы жаста балалардың орталық жүйке жүйесінің икемді болуына және бұзылған функцияларды түзету, компенсациялауға оңтайлы болғандықтан, балаларды ерте түзете педагогикалық психологиялық қолдау жұмысын ұйымдастыру үшін маңызды. Бірқатар зерттеулерге назар аударатын болсақ, ерте жаста көмек көрсету мен кеш көрсетудің салдары үлкен айырмашылық сипатта болады екен.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға ерте көмек көрсету аймағындағы жетекші мамандардың бірі М. Guralnick (2001) ерте көмек көрсетудің негізгі аспектілерін сипаттай отырып, бала мен ата - ана байланысын, күнделікті тәжірибенің маңыздылығы мен ата - аналар мен балалар арасындағы көмек пен бала қауіпсіздігін алға тартып, ерте көмек көрсетуге келесі анықтаман береді: «..баланың дамуына жақсы ықпал ететін өзара әрекет етудің отбасылық моделін қолдау үшін жасалған жүйе» [2].

Ерекше білім беру қажеттіліктерін дамыту бойынша Еуропалық агенттіктің (2005) анықтамасы бойынша ерте көмек көрсету ол - бала ерекше қолдауға қажет жағдайда кез келген іс шараларды қамтитын, отбасының өтінішімен жүзеге асырылатын ерте жастағы балаларға арналған қызметтер мен ресурстардың үйлесімділігі саналады [3].

Ерте көмек көрсетудің Еуропалық Ассоциациясының анықтамасы бойынша, ерте көмек көрсету - ол бала дамуының деңгейі мен жағдайы анықталғаннан кейін тікелей және көп созбастан жүзеге асырылатын балалардың дамуына бағытталған барлық іс - шаралар және ата аналарды сүйемелдеу жұмысы.

Ерте көмек көрсетудің мақсаты мен міндетіне келетін болсақ, оның арнайы және әмбебап мақсаттарын көрсетуге болады. ондағы арнайы міндеттері аталмыш қызметтер жүзеге асырылатын орындағы мәдени, саяси, экономикалық контекстілермен байланысты болып келеді [4]

Ерте көмек көрсету түсінігінің өзі бала дамуының ерте кезеңдерін көрсетіп, кей мемлекеттерде 3-6 жас аралығын қамтыса (Eurlyauid, 1993), ал ерте көмек көрсетудің Еуропалық Ассоциациясы балалар мектепке барғанша қызметін көрсетіп, 4-6 жас аралығын қатып, ал Ресейлік ерте көмек көрсету Ассоциациясының қызметтері 3 жасқа дейінгі кезеңді қамтиды. Ерте көмек көрсету критерийлері әр мемлекеттерде жас диапазонына орай әр түрлі критерийлерге ие [5].

ҚР мүмкіндігі шектеулі балаларға ерте түзетушілік көмек көрсету жүйесінің дамуын Р.А Сүйлейменова есімімен байланыстыруға болады. 2002 жылы шыққан ҚР мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық - педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы заңында инклюзивті білім беру мен ерте көмек көрсетудің негізгі қағидалары бекітіліп, оның негізін профессор Р.А. Сүйлейменова жетекшілігімен түзетушілік педагогиканың Ғылыми практикалық орталығында жасалынған мүмкіндігі шектеулі бааларға ерте түзетушілік көмек көрсетудің негізгі қалыптары құрады.

Ерте көмек көрсетудің Қазақстандық модел көп кешенді жүйе бола отырып, келесі компоненттерді құрайды:

Бірінші деңгей психофизикалық дамудағы бұзылыстарды ерте анықтау (скрининг). Бірінші деңгей - бала дүниеге келген перзентханаларда жүргізіліп, дәрігер неонтолог тексереді , екіншілерін аймақтық медициналық қызметкер бала өмірінің алғашқы екі айында үйге патронаждық сипатта жүргізіп, үшінші скринингті алғашқы медициналық санитарлы көмек көрсету мекемелеріндегі бала денсаулығы кабинетінің медициналық қызметкері (балалар поликлиникасы, отбасылық дәрігерлік амбулаториялары) жүргізеді. 0-3 жас аралығындағы баланың психофизикалық скринингтеу ерте түзетушілік көмек көрсетудің бастапқы негізі деуге болады. скринингтің бірнеше түрлері ажыратылады: жаңа туылған нәрестенің психосоматикалық дамуындағы ауытқушылықты болжау, ерте жастағы балалардың жүйке дамуындағы бұзылыстарды болжау, ерте жастағы балалардың дамуын скринингтік аттестациялау, балалардың көру функцияларын бағалау, жаңа туылған балалар мен ерте жастағы балалардың есту мүшесін скринингтік зерттеу т.б. ҚР балалардың психофизикалық бұзылыстарын анықтау скринингтерін жүргізу ережелері «Ерте жастағы балалардың психофизикалық бұзылыстарын скринингтеуді ұйымдасытру бойынша Ережелерін бекіту туралы» № 83 бұйрыққа сәйкес жүзеге асырылады.

Екінші деңгей ол ПМПК жағдайында баланың психофизикалық дамуын кешенді бағалау мен терең зерттеу. ПМПК қызметінің негізгі жұмыс мазмұнына:

0-18 жас аралығындағы психоикалық және физикалық бұзылыстарды диагностикалау, психоикалық денсаулықты тексеру; балалар мен жеткіншек балаларды олардың дамуы ерекшеліктерін анықтау; оқыту мен тәрбиелеудің адекватты жағдайын анықтау үшін психологиялық медициналық педагогикалық тексеру; диагноздарын анықтау; бала жағдайының өзгеруіне орай, оның бір мекемеден екіншісіне ауысуына орай ерте қойылған диагнозын қажет болған жағдайда өзгерту, нақтылау, анықтау; қажет болған жағдайда балалар мен жеткіншек балаларды ғылыми зерттеу және диагностикалық орталықтар мен емдік профилактикалық мекемелерге баллардың дамуы мен жағдайын

терең тексеру мен динамикалық бақылау үшін бағыттау; балаларға психологиялық медициналық педагогикалық көмек көрсету, білім беру жүйесінде оларды оқыту мен тәрбиелеу, әлеуметтік қолдау т.б бойынша әдістемелер жасау; балаларды оқыту мен тәрбиелеу т.б бойынша ата аналарға, педагогтарға т.б мамандарға кеңес беру көмегін көрсету т.б

Үшінші деңгей арнайы білім беру жүйелерінде жүзеге асырылатын түзетушілік ықпал ету жүйесі. Қарап отырсақ, аталмыш моделдердің кезектілік сипаты ерте көмек көрсетуді кешенді әр жүйелі ұйымдастыруды қамтамасыз етеді.

Бала дамуындағы екіншілік, үшіншілік.. ауытқушылықтардың қалыптасуының алдын алу мен түзетушілік дамытушылық жұмысты дұрыс ұйымдастыру үшін балалардың дамуының заңдылықтарын, онтогенетикалық сипатын білу маңызды. Ерте көмек көрсетудің маңыздылығы ерте жас кезеңінің сензитивтілігімен, қабылдағыштығымен, сезімталдығымен, икемділігімен жиі жағдайда түсіндіріледі. Бұл жерде сензитивтілікті мидың жетілуі арасындағы қатынас позициясы мен оның құрылымдары мен функцияларының жетілуімен тығыз байланысты. Біз білетіндей, баланың болашақта оқуын қамтамасыз ететін психикалық дамуы мидың көп функционалды механизмдерін жетілдіруге мүмкін емес. Сондықтан да психика қабылдағыш, әрі белгілі психикалық үрдістерді дамытуға сезімтал кезеңдері, яғни жасерекшелік сензитивтілігі бар. аталмыш сензитивті кезеңдер туралы Л.С. Выгодский «бұл кезең баланың дамуының барлық кезеңіне ықпалын тиізіп, қандай да бір терең өзгерістерге әкелетіндігін айтқан. Ғалымның пайымдауынша, сензитивтілікті биологиялық жетілу үрдістерінің аяқталмағандығы салдарынан психиканың сыртқы ықпалдарға сезімталдығының уақытша көтерілуі болып келеді. осыған орай жасерекшелік сензитивтілігі туралы білімдердің болуы психикалық дамудың әр түрлі деңгейіндегі оқыту үрдісін оңтайландыруға мүмкіндік береді. Сензитивтілік бас миының жетілу үрдісіне негізделіп, психикалық функциялардың пайда болуы мен жүзеге асыруы үшін маңызды орталық жүйке жүйесі мен ағзаның өзге де жүйелеріндегі жасерекшелік өзгерістердің белгілі кезектілігін құрайды.

Ерте жас кезеңі (туағаннан 3 жасқа дейін) оны өзге де жасерекшелік кезеңдерінен ерекшелетін психофизиологиялық ерекшеліктерге ие. (Н. М. Аксарина, Н. М. Щелованов; Г. В. Пантюхина, Л. Г. Голубева сияқты ғалымдардың пайымдауынша бұл кезең - дамуының қарқынды темпіне негізделген кезең. Бұл жас кезеңінде жетекші қабілеттердің қалыптасуының жылдам темпі маңызды. Себебі, өзге еш кезеңде дене массасының, ұзындығының, мидың барлық функциясының дамуының тез өсу қарқыны байқала қоймайды. Осы жас кезеңінде ағзаның барлық функциялары, соның ішінде моторика, танымдық үрдітер, сөйлеу тілі т.б белсенді дамып, жетіле түседі. 3 жасқа таман балалар барлық негізгі қимыл - қозғалыс дағдыларын меңгеріп, қол саусақтарының дифференциальды қимылдарын меңгере бастайды. Балалар қоршаған орта туралы көптеген білімдері мен түсініктерін меңгеріп, заттардың формасы, түсі, көлеміне, қасиеттеріне назар аудара бастайды. Үш жылы бойы баланың сөйлеу тілінің функциялары дами отырып, сөйлеу тілі қоршаған адамдармен қырық қатынасқа түсу құралына айналады. Бір жасқа таман шамамен 10 сөзді, екі жасқа таман 100 сөзді, үш жасқа таман шамамен 1200 сөзді меңгеріп, балалардың ойлау қабілеттері де дамып, балалар заттарды, ұқсас заттарды салыстырып, жалпылап, топтастырып, қарапайым ойлау операцияларын орындап бастайды. Сәби және ерте жас кезеңдерінің ерекшелігі барлық ағзалардың икемділігінде. Соның ішінде жоғары жүйке жүйесінің икемділігі, баланың оқуға жеңіл бейімділігі. Аталмыш жас кезеңінде балалар үлкен потенциалды және компенсаторлық (орныбасушылық) мүмкіндіктерге ие болып, арнайы бағытталған психологиялық педагогикалық ықпал ету арқылы қандай да бір функцияны ерте қалыптастыру мен дамытудың жоғары мүмкіндіктеріне ие болуға болады.

Даму кезеңдері біркелкі емес, секірмелі кездерге де ие болады. бала дамуындағы критикалық кезеңдер (секіру) 1 жас, 2 жас, 3 жас кезеңдерін қамтиды. Осы кезеңдерде бала дамуына жаңа сапа беретін жылдам өзгерістер пайда болады: 1 жаста жүруді

меңгеруі; 2 жаста көрнекі әрекеттік ойлаудың қалыптасуы; 3 жаста әрекет пен бала дамуының екінші сигнальдық жүйемен байланысы орнап, бала өзін тұлға сезіне бастайды. 1 жас 6 айда секірмелі түрде жұмысқа қабілеттілік, сөздің көлемі жоғарылай бастайды. Сондықтан, бала тарапынан тәжірибе жинауы барысында қандай да бір функцияның дамуында жаңа қасиеттің уақытылы жетілуі үшін оптимальды жағдай туғызу маңызды.

Әр жас кезеңдерінде өзінің жетекші даму сызықтары болады. мысалы, 7-8 айда жетекші қозғалым еңбектеу болып, ол баланң жалпы физикалық дамуы үшін ғана емес, қоршаған ортада кеңістікке бейімделуі үшін де маңызды санаалады. 1 жас 6 айда заттарды маңызды белгілері бойынша жалпылау қабілеттері маңызды. Бұл қабілеттер ары қарай баланың ойлау қабілетінің дамуына, түсініктердің қалыптасуы үшін өте маңызды. 10 ай мен 1 жас және 1 жас 6 ай аралығында балалардың сөйлеу тілін түсінуі дамып, бірақ белсенді сөздік қорының дамуының баяулығы байқалады. бала белгілі бір қабілетті меңгерген кезде белгілі уақыт аралығында ол бала әрекетінде доминантты сипатқа ие болады. мысалы, бала жүруді үйренсе, оны тоқтату қиын болып, ал алғашқы бір сөзін айтса, ол оны бірнеше рет қайталаумен болады. Арнайы педагогикалық жағдайлар ұйымдастырылса, бала дамуының кейінгі даму кезеңдерінде қалыптастыруға қиын белгілі психикалық үрдістерді жеңіл дамытуға болды. Дәл осы сәйкес психикалық үрдістер қазіргі ғана емес, болашақ үшін де үлкен мәнге ие. Бала дамуының жылдам темпі қоршаған ортамен байланысты жылдам орнатуға негізделіп, реакциялардың баяу бекітілуімен сипатталады. Ерте жастағы балалар үшін қалыптасып жатқан қабілеттер мен дағдыларының тұрақсыздығы мен аяқталмағандығы тән. Осыны есепке ала отырып, оқытудағы қайталаулар қарастырылады. Үш жастағы бала зейіннің белгілі деңгейдегі тұрақтылығына ие болғанымен, қандай да бір маңызды емес себептерге байланысты алаңдауы да мүмкін.

Зерттеудің әдіснамасы. Ерте жастағы балалардың дамуын болжау, анықтау, түзетушілік көмекті дұрыс ұымдастыруда балааның психомоторлы дамуын кешенді, дұрыс бағалау маңызды.мысалы, Н.М. Аксарина, К.Л. Печора, Г.В. Пантюхина, Э.Л. Фрухт, О.В. Тимонин сияқты ғалымдардың әдістемелері балалардың сөйлеу тілі, белсенді сөйлеу тілін; сенсорлық дамуын; ойыны мен заттармен әрекетінің дамуын; жалпы қозғалыстарының дамуын; өз бетінше жұмыс жасау дағдыларының қалыптасуын (3 жаста), бейнелеу жне құрастыру іс әрекеттерінің қалыптасу деңгейін диагностикалауға мүмкіндік береді. Балалардың психомоторлы дамуын диагностикалауда Л.Т. Журбой мен Е.М. Мастюкованың; сәби балалардың психикалық белсенділігін сапалық талдауда О.В. Баженованың әдістемелерін атап өтуге болады. Е.А. Стреблеваның Л.А. Венгердің теориялық және әдіснамалық тұғыры негізінде жасаған «Ақыл ой дамуын ерте диагностикалау» әдістемесі 10 әдістемелен тұратын сериялық тапсырмаларды қамтып, 2-3 жастағы балалардың ақыл ой дамуының деңгейін анықтауға арналған. Қатер тобындағы ерте жастағы балаларды скринингтеуде Гриффитстің психомоторлы даму тестін қолдану тиімді. Ерте жастағы балалардың танымдық үрдістерін, ұсақ және жалпы моторикасын т.б зерттеуде қолданылатын әдістемелердің жасерекшелік сипатын есепке алу маңызды.

Пікірталас. Нәтижені талдау. Әлемдік тәжірибеде ерте диагностикалау мен көмек көрсетудің келесі бағдарламалары кең тарап, өзінің қолдану аясында жоғары тиімділігін көрсетті: «Үш жасқа дейінгі балалар мен жанатуылған балалардың дамуын тексеру» Коннетиктут тесті; туғаннан бес жасқа дейінгі балаларға арналған Королиндік оқу жоспары, Ерте оқытудың Гавайлық профилі, Портейдж, Мюнхендік функционалды диагностикасы, «тандем» атты Голландиялық ерте дамуды диагностикалау бағдарламасы, АҚШ тың «кішкентай баспалдақтар», Калифорниялық «Ерте старт» бғдарламасы (Early Start Program) т.б бар [6].

Қорытынды. Ерте көмек көрсету ол ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларға ерте көмек көрету технологиясы, жүйесі ғана емес, сонымен қатар бар бұзылыстарды түзетіп, немесе алдын алуға мүмкіндік беретін түзетушілік және профилактикалық сипаты бар көмек саналады. Л.С.Выгодский қандай да бір даму бұзылысын ерте анықтап, сәйкінше

түзету және дамыту жұмысын дұрыс жүргізу ол болашақта екіншілік, үшіншілік бұзылыстардың алдын алуға мүмкіндік беретіндігін атап өткен. Сондықтан ерте көмек көрсету жүйесі түзету жұмысының алғашқы іргетасы деп айтуға толық негіз бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

References

- [1] Bailey, D. B., Hebbeler, K., Spiker, D., Scarborough, A., Mallik, S., & Nelson, L. (2005). *Thirty-six-month outcomes for families of children who have disabilities and participated in early intervention. Pediatrics, 116, 1346-1352.*
- [2] Guralnick, M. J. (1998). *The effectiveness of early intervention for vulnerable children: A developmental perspective. American Journal on Mental Retardation, 102, 319-345.*
- [3] Mahoney, G., & Perales, F. (2005). *Relationship-focused early intervention with children with pervasive developmental disorders and other disabilities: A comparative study. Developmental and Behavioral Pediatrics, 26 (2) 77-85.*
- [4] *Standard requirements for the organization of the early intervention service./ Aksenova O.Zh., Baranova N.Yu., Emets M.M., Samarina L.V. - St. Petersburg, 2012 - 54 s*
- [5] (Hebbeler, Spiker, Mallik, et al., 2003; NEILS, 2007, Eurllyaid, 1993). Hebbeler, K., Spiker, D., Mallik, S., Scarborough, A., & Simeonsson, R. (2003). *The National Early Intervention Longitudinal Study. Demographic characteristics of children and families entering early intervention. NEILS Data Report 3 Menlo Park, CA: SRI International*
- [6] Emelina O.I. *The formation of a system of assistance to young children abroad / Special education. - 2013 - No. 3 - pp. 49-54.*

